

سرائیکی ناولیں وچ مقامیت

1. Wazir Ahmad

PhD Scholar
Department of Siraiki
The Islamia University Bahawalpur

1. وزیر احمد

پی ایچ ڈی اسکالر

شعبہ سرائیکی، دی اسلامیہ یونیورسٹی آف بہاول پور

2. Dr Syed Safdar Hussain

Professor
NCBA&E Sub-Campus
Bahawalpur

2. ڈاکٹر سید صفدر حسین

پروفیسر، NCBA&E

سب کیمپس بہاول پور

Abstract:

The fine arts and literature share a profound connection with human temperament and the surrounding environment. It is for this reason that literature has absorbed within itself the impacts of contemporary issues and social circumstances. Among the prose genres of literature, the novel is one such form whose themes encompass not only contemporary issues and social realities but also a deep affection for the homeland or, in other words, elements of locality which can be distinctly observed. The Saraiki region stands out due to its unique geographical features, which include the Cholistan desert, the intermediate (hilly) areas, the plains, and the riverine landscapes. In most Saraiki novels, all these elements of locality have been depicted with remarkable beauty. The present research paper seeks to explore and analyze the elements of locality found in Saraiki novels.

Keywords: Homeland, Locality, Geographical Features, Cholistan, Riverine landscapes, Saraiki Novels.

سرائیکی ناول ، سرائیکی وسیب وچ تخلیق تھیاں ایجھیاں کھاٹیاں ہن ، جنہاں وچ سمورے سرائیکی وسیب دا منظر نامہ موجود ہے۔ انہاں ناولیں وچ مقامیت دے او سمورے گٹ بیان تھئے لاتھن جیرھے این دھرتی دے وسوں وائیں دی حیاتی کون نشابر کریندن جیویں وٹ ، جاہیں جھوکاں ، جال ، کرینہ ، لاٹا ، پھوگ ، گوپے ، سالہیں ، وساخان ، جھوپڑیاں ، تڑ تاڑے ، ٹوبھے ، پیلھوں ، پنڈ ، بیر ، دریا ، بیٹ ، وٹ ، بوٹے ، پُھل ، کنڈے ، رنگ ، ریت ، پاٹی ، تس ، تریہہ ، اٹھ ، گائیں ، چھیڑو ، مال ، جنگل ہیلے ، میلے ٹھیلے ، ثقافتی رنگ ، جھمراں جاگے تے رسماں ریتاں وغیرہ ، اے سمورے مقامیت دے پُکھ سرائیکی ناولیں وچ اساکوں جاہ جاہ تے ڈیکھن کون ملدن۔

ناول دے ارتقائی پندھ بارے پروفیسر امجد علی شاکر دا اکھن بے جو:

"ناول کا ابتدائی سرا لاطینی میں

دریافت کیا گیا ہے۔ وہاں سے یہ فرانس پہنچا ، پھر انگریزی

زبان میں آیا اور وہاں سے اردو ادب میں داخل ہو گیا۔" (۱)

ناول انگریزی توں اردو اتے اردو توں سرائیکی وچ آیا ہے۔ اردو وچ پہلے ناول مراۃ العروس دی اشاعت دا دس ۱۸۵۹ وچ ملدے۔ جڈاں جو سرائیکی زبان وچ ناول دا وجود ویہویں صدی وچ ملدے۔ سرائیکی وسیب وچ البتہ قصہ اتے داستان گوئی دا رواج سرائیکی ناول دے اُگرٹ اتے نسرٹ توں ڈھیر پُراٹا ہے۔

ظفر لاشاری ہوریں دا ناول "نازو" (۱۹۷۱ء) ہک سماجی کہانی ہے۔ جیڑھی پاکستان تے ہندوستان دے تقسیم تھیون والے مظالم کوں بیان کریندی ہے۔ ۱۹۴۷ء وچ جیلے پاکستان تے ہندوستان تقسیم تھیا تے ادھ اچ سرحد دی لکیر آئی تاں اوں ویلے این دھرتی اتے بھاء دے مچ مچے اتے خون دیاں نہریں لڑھیاں کئی پُڈھڑے، نینگر، ہال اتے تریمتیں گس گئے، لکھاں لوک کپیج ٹکیج، مریج تے قبریں ونج سٹے اتے کئی مر بھر اتے رُل کھپ گئے۔ کئی لوک این ونڈارے دے دوران اروار رہ گئے اتے کئی پار لنگھ گئے۔ "نازو" ایجھے واقعات نال جڑی ہک سماجی کہانی ہے۔ اے ہک ہندو بالڑی "نازو" دے چدھار گھمدی ہے۔ جیندے ماء پیو انھاں فسادات دے دوران مارئیے ویندن۔

"نازو" گُل اٹھاراں پوڑیاں وچ ونڈیا ہویا سرائیکی زبان دا او ناول ہے جیندے وچ کردار نگاری، منظر نگاری، مکالمہ نگاری تے جذبات نگاری دیاں سوہٹیاں ونکیاں دے نال نال مقامیت دا بھر پور اظہار موجود ہے۔ نازو ناول دا مُنڈھ جمال پور دی وستی دے منظر نامے توں بدھیندے جیرھا جو مقامیت دا ہک بھر پور حوالہ ہے۔ جیندے وچ سجھ دیاں لاٹاں، دھرتی دے ذرے، صاف ستھری فضا، ہلکا پھلکا شور شرابا، وستی دی شام، بُنالے دی رُت، جٹ دیاں اکھیں دا خمار، خوشی وچ مست لال چہرے، کم دھندیاں وچ غرق اتے ڈینھ لہٹ کوں گھر ولٹ جہیں سوہٹے منظر نامے مقامیت دا او سٹہپ تے شیشہ بن جنھاں وچ سمورے وسیب دی حیاتی نظر آندی ہے۔ مقامیت دے این سٹہپ نال ظفر لاشاری ہوریں "نازو" ناول دا مُنڈھ این طرحانویں بدھیندن۔

"سجھ دیاں ہلدی رنگیاں شعاعواں
جمال پور دے ذرے ذرے کوں آپٹے رنگ وچ رنگٹ دے بعد
ہولے ہولے غائب ویندیاں تھیندیاں ہن جمال پور دی صاف
ستھری فضا وچ ہلکا ہلکا شور شرابا رونق دا باعث بٹیا ہویا
ہاوستی دی شام تاں اونویں وی رنگین تے حسین ہوندى ہے پر
بُنالے دی رُت وچ ایندا حُسن بیا وی نکھر ویندے جڈاں دیاں
اکھیں وچ وٹیندا ہویا خمار، خوشی وچ مست لال لال چہرے
انھاں دی پُرسکون زندگی تے حقیقی خوشی دے گواہ ہوندن تے
سارا ڈینھ آپٹے کم دھندیاں وچ غرق رہن دے بعد جیڑھے ویلے
ڈینھ لٹھے کوں گھر ولدن تاں پُرسکون مسکراہٹ انھاں دی
ہمت تے جانفشانی دا ثبوت بن تے انھاں دے لبان تے پائے
مریندی رہندی اے۔" (۲)

لوک کہانی وی مقامیت دا ہک بہوں وڈا حُسن ہے۔ جیرھا اساکوں این ناول وچ ڈیکھن کوں ملدے۔

"لوک آبدن جو گیلانی معصوم ہال
دے کن وچ آبدی اے۔ تیڈی ماء مر گئی اے۔ تیڈی ماء مر گئی
اے تاں ہال رووٹ لگ پوندے۔ تے ول آبدی اے کیناں کیناں

جیندی اے تان ہال کھلٹ لگ پوندے۔" (۳)

ظفر لاشاری ہوریں دا ناول "نازو" پہلا سرائیکی ناول ہے۔ جبرہا مقامیت دے سمورے پکھاں نال سنگریا پنگریا ہویا ہے۔ ایندے وچ دھرتی اُتے اُبھردے سچھ دیاں لاٹاں توں گھن تے روہی دے سینے تے لہندی شام توڑیں مقامیت دی ہر او تصویر موجود ہے جیرہی سرائیکی وسوں دے سٹہپ کوں بیان کریندی ہے۔ ایں ناول وچ مقامیت دے بنیادی گٹن دھرتی دے سمورے رنگیں نال بیان کیتے گن جیڑھے جو اساطی سرائیکی وسوں دا ماٹ تے سُنجان پَن سرائیکی زبان دے ایں پہلے ناول "نازو" وچ مقامیت دا ہک درگھا سمل موجود ہے جیندے وچ سرائیکی ثقافتی پُکھ، دھرتی دے رنگ ، روہی دا منظر نامہ اتے رسماں ریتاں شامل پَن۔

پہاج (۱۹۸۳ء) ظفر لاشاری ہوریں دا ڈوجھا ناول ہے۔ اے ہک اصلاحی اتے رومانوی کہانی ہے۔ جیندے وچ سماجی پُکھ وی بیان کیتے گن اتے وسیبی لوکیں دی حیاتی تے سوجھلا وی پاتا گئے۔ ایندے وچ لکھاری منظر نگاری دے نال نال مقامیت دے گٹاں کوں بیان کرن وچ اپٹیاں فکری صلاحیتاں دا بھر پور استعمال کریندے۔ بہانوٹی رُت، کِٹ مَن، کھمَن، بدلاں دے گجکار ، اسمان دی نیلی چادر، اُبھردے سچھ دی پیلی کیسری ڈھپ، سُرمنی بدلاں دی کالون، پراہ باکھ دا ویلا ، روہیلیاں کوں جُلولاں ، سُروراں دی پچیڑ، پُسیاں ہویاں سِنیاں ٹپیاں، پھوگیاں ، لاٹیاں دی سِک تے کترن دیاں خوشبوواں ایجھے مقامیت دے سوہنے پُکھ پَن جبرہے روہی واس دی حیاتی نال روز ڈُبیاری جیندن تے جاگدن۔ مقامیت دے ایں حُسن کوں ظفر لاشاری ہوریں گُجھ ایں طرحانویں بیان کریندن:

"آپت دے پُکھ سَکھ وانگے او چراند
وی ساریاں دی سانجھی ہئی، بکھڑا ، ڈودھک، مونیاں، چھپری،
پھیل ، گنڈھیل، اولیٹی، لمب ، اوٹین، دھامٹ ، پلڑا، بھرت، سٹ
لاٹھی تے کترن جہیں خوشبوئیں دار ، کھیرالے گھاہاں نال
بھرے اوں کئی میل لمبے گودر وچ کتھائیں کتھائیں لاٹھے کھپوں
، پھوگ ، کنڈے ، چالیں، کریہاں تے مورییاں دیاں جھتاں تے
گُجھ گُجھ چٹ پدھر وی آ ویندا ہا۔ اوں دے وچ چردے گائیں دے
دھن ڈاچیاں دے وگ تے بھیڈاں بکریاں دیاں چھانگاں ڈیکھ تے
اینویں لگدا ہا ، جیویں جمل جہان دے ڈانڈھے ڈھور اُتھائیں ونج
ڈھکے ہوون ہر چھیڑو بے فکرا نظر دا ہا۔ ہر جانور سوکھا ڈسدا
ہا۔ گودر دی ادھل وچ ہک بہوں وڈا ٹوبھا ہا جیڑھا ہک وار ٹب
ٹار تھی ویندا تان کئی کئی مہینیاں تنیں مال تے مال داراں دے
کم اندار بندا ہا۔" (۳)

سرائیکی ناول دی تُوں اچاں مسائیں گُجھ سالیں دا پندھ کیتا ہا جو اسماعیل احمدائی ہوریں ایندے روایتی جُتے توں انکار کر تے ہک نوین رنگ روپ نال "چھولیاں" (۱۹۸۳ء) ناول سرائیکی وسوں کوں دان کیتا۔ جیندے حق وچ اتے مخالفت وچ وی ڈھیر سارے سرائیکی مہاندِرے ادیب بولیے۔ کیوں جو اے ہک روایتی ناول دی بجائے تاریخ ، تہذیب اتے مقامیت کوں بیان کرن والی ہک ایجھی کہانی ہئی جیرہی اپٹے زبان و بیان ، فکر ، اسلوب اتے فنی وُتت کاری دیاں سموریاں منزلاں طے کر تے سرائیکی ناول کوں ہک نوین زمانے دا دگ پُکھیندی پئی ہئی جیندے نال سرائیکی زبان وچ ہک نوین چس رس دا ودھارا پیا تھیندا ہا۔

"چھولیاں" پہلا ناول ہے جنہیں اچوکے دور وچ مر مُک ونجڻ والے کھوہ، چکی، چرکھا اتے مردیاں مُکدیاں ریتاں یعنی پتڻ، کھاڑے، میلے تے ڳاونڻ وڄاونڻ وغیرہ جہیں مقامیت دے سوہڻے پُکھاں نال الوائے۔ اے تجریدی اتے علامتی رَلت نال بیان تھیا ایجھا ناول ہے جیرھا سرائیکی ادب وچ ہک نَویں تجربے دے طور تے سامٹے آندے۔ این تجربے کوں گُجھ سرائیکی نقادان قبول کیتا اتے گُجھ مخالفت کیتی۔ مخالفت کرنڻ والے نقادان دا خیال ہا جو ناول دیاں بُنیادی خوبیاں کھاٹی، پلاٹ تے کردار ہوندن اتے انہاں دا ہک پُوجھے نال منطقی ڳانڈھا وی ضروری ہوندے۔ پر اے ناول انہاں خوبیاں توں خالی ہے۔ این پاروں اے ناول انہاں ادیبان کوں کمزور نظر آیا۔ جڈاں جو ایندے حق وچ بولڻ والے لکھاریاں دی نظر وچ اے ناول علامتی اتے تجریدی اسلوب نال سنگر پُنگر سرائیکی دھرتی دی تہذیب بیان کر تے ہک نواں جنم گھندا پیا ہا جیرھا سرائیکی نثری ادب وچ ہک سوہڻا ودھارا ہا۔

"کھوہ"، چکی، چرکھا اتے رڙھ واہی دے حوالے نال مقامیت دی ہک سوہڻی ونکی ڏیکھو جیڑھی اسماعیل احمدائی ہوریں "چھولیاں" وچ بیان کیتی ہے۔

"کھوہ دا رینگاٹ اے۔۔۔ آجڑی تے ہالی
دا رُنڙکا اے۔۔۔ تُلین تے چنڙکیں دا چھٹکار۔۔۔ گھنڈیں دا گھٹکار
اے۔۔۔ مٹی دے گھپکار تے کھنڙن دی مہکار اے۔۔۔ چرکھے دی رُون
رُون۔۔۔ چکی دی رُون رُون۔۔۔ اتے اورے اٹیرن دی سُون سُون
اے۔۔۔!! (۵)

سرائیکی وسوں وچ کھوہ، چکی تے چرکھا مقامیت دا ہک بہوں وڈا حوالہ ہن جنہاں کوں لکھاری ایجھے سوہڻے تے نویکلے انداز نال اپٹیاں لکھتاں وچ محفوظ کیتے جو اوڻ آلیاں کئی نسلاں مقامیت دے این سٹہپ توں واقف تھیں۔ چھولیاں ناول پہلے بیان تھئے ناولیں کولہوں بلکل منفرد انداز وچ لکھیا گئے جیندے وچ مقامیت دے اڻ گھٹ پُکھ شامل ہن۔

"بیڑی وچ دریا" (۲۰۰۲ء) اے اردو اتے سرائیکی دے عظیم ادیب ڈاکٹر اسلم انصاری دا ناول ہے۔ اے ہک تاریخی ناول ہے جیڑھا قدیم ملتان دی تاریخ کوں بیان کریندے۔ ملتان سرائیکی وسیب دا دل اتے دھرتی تے پُراڻا شہر ہے۔ این شہر نال جُڑی ہر شے مقامیت دا حصہ ہے۔ لکھاری ملتان وچ موجود مقامیت دے ہر اوں پُکھ کوں اپڻے ناول وچ شامل کیتے جیڑھا مقامی بندے نال جُڑیا ہویا ہا۔ ملتان دا ہک تاریخی کردار "دیوان ساوڻ مل" وی مقامیت دا وڈا حوالہ ہے۔ جیڑھا ملتان دا حاکم تھی گُزرئیے۔ این کردار دے حوالے نال مقامیت دی ہک سوہڻی ونکی ڏیکھو:

"اے حاکم ملتان دی تاریخ دا مشہور
کراڙ گورنر دیوان ساوڻ مل بئی، پنجاب دے سکھ حکمران
رنجیت سنگھ دا مقرر کیتا تے بھیجیا ہویا صوبہ ملتان دا ناظم،
جیڑھا آپڻے سنڙپ * تے بندوبست * پاروں جڳ مشہور
ہئی۔ اوندے انصاف تے دانائی دے قصے چوگوٹھ مشہور تھی
چکے ہن۔ او سُنڙدا سب دی بئی کریندا اپڻی بئی۔ چھوٹے قدا،
لمبے نک تے چھوٹی اکھیں والا ڈھلادی عمرہاں دا ساوڻ مل
ہنڙیں دا لوک قصیاں دا کرتکار *** بڻ چُکیا بئی۔" (۶)

ایں ناول وچ ملتان دی تاریخ، اوند ا عروج، زوال، اوندے گیٹ ، لوک، لوکیں دے رسم ورواج، اتے اُنہیں دی مزاحمت جہیں مقامیت دے ہزاراں پُکھ اساکوں ڈیکھن کون ملدن۔ اے ناول تاریخ دے سوجھلے وچ مقامیت کون بیان کرن والا ہک وڈا ناول ہے۔

"اللہ لہیسی مونجھاں" (۲۰۱۰ء) حبیب موہاٹہ دا پہلا سرائیکی ناول ہے۔ جیکوں اچوکی صدی دا پہلا اہم ناول آکھیا ونج سگدے۔ اے ہک رومانوی ناول ہووے دے نال نال "ونی" جھنیں سماجی بُرائی دے خلاف پولٹ والا ہک اصلاحی ناول وی ہے۔ ایندے وچ سماجی کرداریں راہیں جنم گھنن والیاں بُرائیاں دا ذکر اتے دامن دے سینے تے وسدی مقامیت دا تقریباً ہر پُکھ ایں ناول وچ ڈیکھن کون مل ویندے۔ اے ناول روایتی فکر کون جدید انگ ڈھنگ وچ ڈھال کر ایں لکھیا گئے حبیب موہاٹہ دا ڈوجھا ناول "کھڑی ڈیندی ہاں سنیہڑے" ہے۔ اے ناول وی دامن دی ہک سوہٹی کتھا ہے۔

حبیب موہاٹہ اپنی دھرتی اتے کھنڈری مقامیت دے حُسن کون وڈے سلیقے نال بیان کر جاندے۔ او دامن دا وسدا ہے اتے دامانی وسوں وچ موجود مقامیت کون اپنی اکھ دے بہوں قریب ڈیکھدے۔ دیگر ویلا ہووے یا جنگل اچوں گھا کرن دا منظر، تریمتیں دا پاٹی بھرے دا منظر نامہ ہووے تے بہانویں چوتی ننگ دی قبر، اینویں ہاجھری، اُٹھیں دی لمبی قطار وغیرہ جھنیں کئی مقامیت دے پُکھ ایں ناول وچ موجود ہن۔ ونکی ڈیکھو:

"دیگر دا ویلا ہئی۔ لقمان سکول وچ
 ٹہلدا کھڑا ہئی سراہو گھا کرن جنگل دو گیا ودا ہئی۔ تریمتیں
 دیاں بہیراں پاٹی بھرے آندیاں ویندیاں پیاں ہن، چوتی ننگ دی قبر
 تے ہک تریمت ہاجھری دیاں مٹھیاں گنگھٹیاں ونڈیندی پئی ہئی
 تے ہال ڈنڈ گھتی پئے ہن، اُٹھاں دی ہک لمبی قطار، لئی دے
 ڈاھرے چئی سکول دے نالوں لنگھی۔ اُنھاں وچ ہک اُٹھ دا بار
 تھولا ڈھلا تھی گیا ہئی تے جھانجریاں دے پاند زمین تے لیکاں
 پاندے ویندے ہن۔" (۴)

"اللہ لہیسی مونجھاں" نویں صدی دا ہک نویکلا تے وڈا ناول ہے۔ جیندے وچ سرائیکی وسوں دی حیاتی دا ہک جیندا جاگدا منظر نامہ اساکوں ڈیکھن کون ملدے۔ جیڑھا سمورا مقامیت دے حُسن کون بیان کریندے۔ ایں کہانی وچ دامن دی وسوں دا ہر او رنگ ڈیکھن کون مل ویندے جیڑھا مقامیت دے منہ مٹھے کون سوہٹا کریندے۔ اے سموری کہانی مقامیت دے وجود وچوں نسری ہوئی کہانی جاپدی ہے۔ ایندا نہ تے کوئی کردار اوپرا ہے اتے نہ ہی کوئی حوالہ، ایں کہانی دا سمورا رنگ مقامی رنگیں وچ رچیا وسیا ہویا ہے۔ اینکوں پڑھدیں ہوئیں اینویں محسوس تھیندے جیویں مقامیت اپنے وجود نال الیندی پئی ہووے۔

"گھاٹ" (۲۰۱۲ء) سلیم شہزاد ہوریں دا پہلا ناول ہے جڈاں جو ڈوجھا ناول "پلوتا" ہے۔ "گھاٹ" تے "پلوتا" اسلوب دے حوالے نال سرائیکی ناول نگاری وچ بالکل نویں ناول ہن۔ اے ٹکنیک اساکوں پہلے کہیں سرائیکی ناول وچ ڈیکھن اتے پڑھن کون نئیں ملدی۔ "گھاٹ" ناول کون لکھاری پاکستان دے سیاسی پس منظر وچ لکھیے اتے علامتاں، تشبیہاں اتے استعاریاں دے طور تے ایندے کرداریں دا ذکر کیتے۔ ایں کہانی وچ اساکوں ڈرون حملے، ریمنڈ ڈیوس دا معاملہ تے ملالہ یوسف زئی تے حملہ جہیں کئی پُکھ ڈیکھن کون ملدن۔ ایں ناول وچ مچھر، مکھیاں اتے ڈینبھوں جہیں کردار اہم حیثیت دے حامل ہن۔ پر ایں سموری کہانی وچ ہک انسان مرکزی کردار دے طور تے شامل کیتا گئے۔ جیندا ناں زہری / نیلوا ہے۔ جیندے نال اے سموری کہانی تھردی ہے۔ ایں کہانی

وچ وی مقامیت دے کئی پُکھاں کوں بیان کیتا گئے۔ اے بهانویں جو ہک سروں جدید ناول ہے پر ایندا مُنڈھ وی لکھاری مقامیت دے این بهرویں اظہار نال بدھیندے:

"او اکھیں نوٹن تے کھولن لگ پیاپر
بنج تلے نہ ٹٹھی۔ اُون ولا اُون کوں سچے ہنہ دی ڈوجھی انگل
دے نہوں نال اکوریا پر بنج اپٹی جاہ توں بھورا وی نہ ہلی۔ ایویں
لگدا با جیویں او پتھریج گئی ہووے۔" (۸)

سلیم شہزاد ہوریں دے ناول "گھاٹ" وچ مقامیت دیاں کئی ونکیاں موجود ہن۔ اُنھاں اپٹے ناول کوں جیویں جدید اسلوب نال سنگار سنوار تے پیش کیتے اونویں مقامیت دے وی کئی سوہنے پُکھاں کوں اپٹے ناول دا حصہ بٹائے۔ وستی، شہر، وسیب دی روایتی فکر توں گھن تے اچوکه جدید مسائل وچ بیان تھیندی مقامیت کوں اُنھاں اپٹے ناول وچ جاہ بٹی ہے جیڑھی بلاشبہ اُنھاں دے فنی، فکری طور تے وڈے ہوون دی وڈی دلیل ہے۔

"ادھ ادھورے لوک" (۲۰۱۸ء) حفیظ خان دا پہلا سرائیکی ناول ہے جڈاں جو ڈوجھا ناول "مرما جیوٹ دی" ہے۔ "ادھ ادھورے لوک" ناول دا تعلق ریاست بہاول نال ہے۔ اے ہک نوجوان فیاض دی کہائی ہے جیڑھا جگ مشہور وستی "محراب والا" دا وسدا ہے۔ فیاض کوں حکمت دا شوق ہوندے پر اوندے پیو ماء اوندے این شوق تے راضی نہیں ہوندے۔ او اپٹی انج سونہ سُنجان بٹاوٹ پاروں ہک کراڑ حکیم رام لعل دا حکمت اچ شاگرد بڈے۔ پرفیاض دا بابا نذیر حسین نواب صاحب دی فوج اچ بھرتی ہوندے۔ اوندے شوق ہوندے جو فیاض ہک فوجی بٹے۔ رام لعل دا تعلق احمد پور شرقیہ نال ہے اتے اوندی حکمت دی دوکان ڈیرہ نواب صاحب وچ ہوندی ہے۔ رام لعل دی گھروالی دا ناں رادھی ہے اتے اوندی دھی ٹلسی ہوندی ہے۔ اے ہک تاریخی اتے رومانوی ناول ہے۔ ایندے وچ اُنھاں کرداراں توں علاوہ وی ڈھیر سارے کردار موجود ہن۔ جیویں صوبیدار محمد نواز، دھچر دھوپ، سلمیٰ بدرالدین تے مڑیچی آلا بویا وغیرہ۔ اے سمورا ناول مقامی ہے اتے مقامیت دے وجود اچوں نسرٹ والی تاریخ دا گواہ وی۔ ایندے وچ لکھاری وڈے سلیقے نال مقامیت دے بهرویں گُٹ بیان کیتن۔

این ناول وچ مقامیت دا ہک منظر نامہ ڈیکھو:

"وادھو تے اوندے نال دیرے دی بزار
دے گجھ ہئے دوکاندار وی گزریل شام دے این گویڑ وچ ہن جو
آخر حکیم رام لعل دے مطلب وچ رولا کیا ہے جو رات تھیون
دے باوجود نہ تاں او احمد پور گیا تے نہ ای اوندے ٹانگہ جُتیا
گیا۔ کوچوان وی ہک پھیری نظریا تے ول غائب۔ مطب بند تھیون
دے بعد وی ولیکھیاں وچوں لالٹین دا سوجھلا اوٹیں دا اوٹیں -
فیاض جیڑھا شام تنیں حکیم دی گدی تے ہابندا ہا او وی ڈینہہ
لتھے توں پہلے گم۔ اچ وی سویرے سویرے فیاض دی جا تے
حکیم خود آیا بیٹھا ہا تے فیاض کتھائیں دیر نال آیا۔ وادھو دا خیال
اے ہا جو حکیم دیرے نواب وچ فساد کراوٹ چاہندے تہوں اتھ
اوپرے لوکاں کوں کٹھا کر تے کہیں میز پکاوٹ دی کوشش وچ
ہے۔" (۹)

دیرے دا بزار ہووے تے بهانویں اوندے دوکاندار، ٹانگہ ہووے تے بهانویں کوچوان وغیرہ، اے سمورے حوالے مقامیت دے ہن۔ ایجھے کئی حوالیں راہیں حفیظ خان ہوریں "ادھ ادھورے

لوک" وچ مقامیت بیان کیتی ہے۔ اپنی وسوں نال جڑیے مقامیت دے کئی پُکھ اُنہاں اپٹے این ناول وچ بیان کیتے ہن۔ دھرتی دے حُسن توں گھن تے اوندے سینے تے کھنڈدی مونجھ توڑیں مقامیت ، این ناول دا حصہ ہے۔

"لوٹ دا جیوٹ گھر" (۲۰۲۰ء) معروف سرائیکی شاعر رفعت عباس دا ناول ہے۔ این ناول دی کہانی گُجھ این طرحانویں ہے۔ "لوٹی" جود پور (راجستھان) دا ہک پُراٹا شہر ہے۔ جیڑھا ہک دریا "لوٹی" دے ناں اُتے ہے۔ اے دریا اجمیر دے نالوں ہک چھوٹے پہاڑی سلسلے "ارولی" کنیں ۵۵۰ میٹر دی اُچائی توں شروع تھیندے مارواڑ ، گھگھر تے ہاکڑے نال ونج ملدے۔ این کہانی وچ لوٹی شہر دے واسی اے گالھ منٹ کون تیار نئیں ہوندے جو "لوٹکا" مر گئے۔ او آبدن کوئناں ونجیج گئے اتے اوندے ونجیج دی وجہ اے ہے جو لوٹی شہر دے لوک اونکوں اپٹے خوابیں ، اساطیر اتے داستانیں وچ گولن۔ این ناول دا کردار "لوٹکا" وڈا جاندار کردار ہے جیندی گول ڈو آپشن ڈیندی ہے۔

۱۔ او من گھنن جو لوٹکا مر گئے۔

۲۔ یا وت لوٹکا کون دیوتا بٹا چھوڑن۔

لوٹی دے وسٹ والے لوک اُنہاں ڈوبیں گالھیں کون نئیں منیندے۔ این ناول وچ "لوٹی" شہر انسان دی چھیکڑی اُمید دے طور تے سامٹھیں آندے لکھاری دی سوچ دے مطابق این سموری دُنیا کون لوٹی شہر دے روپ وچ وٹا تے ہی جیوٹ دے قابل بٹایا ونج سگدے۔ رفعت عباس موجب جنگاں اتے دھرم انسان کون مزید عذابیں وچ پا تے این دھرتی کون خون اچ لت پت کر ڈیسن۔ این پاروں اُنہاں "لوٹی" شہر اچ دھرم اتے جنگ دی گنجائش باقی نی رکھی۔

"لوٹ دا جیوٹ گھر" مقامیت دا او بیانہ ہے جیڑھا نوّیں احساسات کون جنم ڈیندے۔ سندھ وادی دا سونہاں کریندے۔ این ناول دی حقیقی اتے غیر حقیقی فضا رل کراہیں ہک نوّیں دُنیا تخلیق کرن دا ارادہ رکھدی ہے۔ فطرت دے پُراٹے اصولیں دا انکار این ناول دی انفرادیت ہے۔ اے ناول مردی مُکدی مقامیت دے وجود وچوں نوّیں دُنیا گولٹ دا ناں ہے۔ اے سموری کہانی مقامیت دے نال مکالمہ ہے جیڑھا مقامیت دے مُتدے پُکھاں وچوں انکار دا وجود گول تے ہک نویکلے رنگ روپ اچ ظاہر تھیندا نظر آندے۔ این ناول دا مُتدھ وی لکھاری مقامیت دے این سوہنے تے وڈے اظہار نال بدھیندے:

"ہک دھمی لوٹکا ونجیج گُیا۔

ایہ لوٹی شہر ہا۔ این شہر وچ خدا بئی ، جنگ بئی نہ موت بئی۔ اتھاں ہر کوئی عام ہک جٹا ہا۔ لوٹکا وی عام ہک جٹا ہا جیڑھا لوکیں کٹھے رہندا ہا۔ اوہ لوکیں کٹھے پاٹی دیاں گھوبیاں کھٹویندا تے ترکاریاں گڈویندا ہا۔ اوہ گلیاں دی سِدھائی کڈھویندا تے پاٹی دیاں نالیاں چھکھویندا ہا۔ اوں شہد کاکت تے ناٹک گھر بٹایا تے پہلی کھیڈ لکھی بئی۔" (۱۰)

رفعت عباس دا اے ناول "لوٹ دا جیوٹ گھر" کہیں رُل موئے وندے دریا دی چھڑی کہانی نئیں اتے نہ ہی اے صرف کہیں انج دُنیا کون آباد کرن والے دیس دا قصہ ہے۔ اے ہک صدیاں توں رُلدی رُسدی مقامیت دا ویٹ ہے۔ جیندے وجود کون میسٹ تے مٹاؤں دے تن کڈاہیں حملہ آوریں مارین تاں کڈاہیں مقامیت دے متھڑے تے مذہب سجاوٹ دی کوشش کیتی ہے۔ پر مقامیت دے وجود

وچوں نسرٹ والی تخلیق ایڈی وزیر ہئی جو اوں کہیں ظالم کوں اپٹے اتے ہاوی نی تھیون ڈتا۔ "لوٹ دا جیون گھر" مقامیت کوں بیان کرٹ والے ناولیں وچوں ہک وڈا ناول ہے۔

"وستیر" (۲۰۲۱ء) جاوید آصف دا سرائیکی ناول ہے۔ اے ناول "محی الدین، پیریں ڈتی اتے کائنات دی حیاتی دا احاطہ کرٹ والی ہک سماجی کہانی ہے۔ جیڑھی کامریڈ محی الدین دے گھر توں شروع تھیندی ہے۔ ایندے وچ اولاد نال محبت اتے خود غرضی دے ڈوں روپ، ڈوں مردیں دی صورت وچ لکھاری ڈکھاوٹ دی کوشش کیتے بن ہک پاسوں محی الدین اپٹے پتر اکمل دی محبت وچ ساری حیاتی رنڈیے وچ گزار ڈیندے۔ ڈوجھے پاسوں پیریں ڈتی دا پئے اللہ بجایا گجھ پیسیں دی لالچ پاروں اپٹے نومولود پتر کوں جنید دے ہتھیں ویچ ڈیندے۔ ایندے علاوہ این کہانی وچ پیریں ڈتی ہک بھر پور کردار دے طور تے این ناول وچ سامٹے آندی ہے جیکوں اوندے بھرا جمعے پاروں "ونی" کیتا ویندے۔ پیریں ڈتی ہک تل وطنی ایجھی تریمت ہے جیڑھی سموری حیاتی قربان تھیندی رہ ویندی ہے۔

جاوید آصف دا اے ناول باقی سارے روایتی ناولیں وچوں ہک سروں مختلف نظر آندے کہانی وچ ربط ہے اتے ایندا کوئی کردار کتھائیں وی اوپرا نئیں لگدا۔ مقامیت وی این ناول دا بنیادی گن ہے۔ جیڑھا سرائیکی وسوں دے رواجیں توں گھن کرابیں تے اوندے سماجی روئیں توڑیں ہر شکل وچ ڈیکھن کوں ملدے۔ جاوید آصف دے ناول "وستیر" دا منڈھ وی مقامیت دے این سٹہپ نال بدھیندے:

"موسم نوئیں نوئیں چیتر دی چنی
چھنبوائی اوندی ہوک جے جے نئیں پُجد گئی اوندی ڈتھ وٹھ
وٹیں اپٹے پیلے پنورے جوگیں والے ویس اتار تے ساول دے
لچھے دار دھاگیں دے سیپ نال چتریے پتريں دیاں نوياں
پوشاکاں پاوٹ دا ارادہ کیتا۔ کنڑکیں اپٹے سٹیں اندر آن پکایا پکھیں
اپٹے شادیں دے جاگے بلہائے جتھاں سکے ساوے تھئے درختیں
نوئیاں ٹارھاں کڈھیاں کئی مندمل تھیندیں زخمیں نوئیں حیاتی پاتی
- سینے سٹیں یادیں سر کڈھیاں تاں ڈھیر کنھائیں دی چھت نال
چھاتی ونج لگی۔" (۱۱)

"وستیر" دے پناں اتے کھنڈری مقامیت دا جیڑھا حُسن جاوید آصف بیان کیتے او بالکل منفرد اتے دلکش ہے۔ اوں چیتر دی چنی دا چھنبھجٹ، جوگیں والیں ویس، لچھے دار دھاگے، سیت نال چتريں پتريں دیاں پوشاکاں اتے سینے سٹیاں یاداں دا چھاتی دی چھت نال ونج لگن کوں نہ صرف نوئیں معنویت عطا کیتی ہے بلکہ مقامیت دے سٹہپ کوں چار چندر لا ڈتن۔ اُنھاں دا اے انداز بیان مقامیت دے حُسن اچ مزید وادھا کریندا ڈسدے۔ جاوید آصف دے ناول وچ ایندے علاوہ وی مقامیت دا منظر نامہ موجود ہے۔

"وساخ" (۲۰۲۱ء) جگ مشہور سرائیکی ادیب، صحافی، نذیر لغاری ہوریں دا سرائیکی ناول ہے۔ "وساخ" ناول کوں روایت دے تاٹے پیٹے نال جوڑ تے لکھیا گئے۔ جیڑھا جدت دے اسمان تے اچوکے عہد وچ بکھدا کھڑے۔ این ناول دے کئی پُکھ بن۔ اے کہانی سرائیکی وسوں دے سینے توں نسر تے تقریباً سموری عالمی دُنیا دا پھیرا مریندی ہے۔ وساخ ہک تاریخی ناول ہے جیندے وچ بھیرے کرداریں دے نال نال احمد خان کھل اتے ذوالفقار علی بھٹو جہیں وڈے تے سوہٹے کرداریں دا حال وی موجود ہے۔ ایندے وچ جبر دے خلاف مزاحمت وی ڈیکھن کوں ملدی ہے۔ جام

پور دے معروف سرائیکی شاعر غلام رسول ڈڈا دی پارٹی دا جاگیرداریں دے خلاف ضیاء دور وچ ننگے جلوسیں دا ذکر وی شامل ہے پروفیسر اختر دے فلسفے تے لیکچر وی ایں کہائی دے حُسن وچ وادھا کریندن سسلی تے اٹلی دے لوکیں دا جنوبی امریکہ توڑیں کاروائیاں دا تذکرہ وی نذیر لغاری ہوریں اپنی صحافت دی اکھ نال وڈے سوہنے انداز نال بیان کیتے۔ اے ہک رات دی محفل ہے جیندے وچ موسیقی اتے کھاوٹ پیوٹ دا حال حویلہ وی شامل ہے۔ ایں ناول وچ نہ صرف فرضی کردار ہن بھل جو جیندے جاگدے کرداریں کوں وی ایں ناول وچ پٹھا ونج سگدے۔

ایں ناول دا مُنڈھ گھنگھرو دے ہک چھٹکار اتے رقص دے ہک سوہنے منظر کوں بیان کرٹ توں بدھیندے۔ جیندے وچ بادشاہیں دے ریاستی دور دی جھلک اتے رقص و سُورور دیاں پُرائیاں محفلاں دا حُسن ڈیکھن کوں ملدے۔ اے مقامیت دا منظر نامہ کئی ورہیاں پہلے دا ہے۔ اچوکه دور وچ مقامیت دا اے حُسن بادشاہیں دے محلات وانگے کر بُھر گئے یا وت کردا بُھردا ویندے۔ اینویں ایندے وچ راگ رنگ اتے الاپ دے نال نال ٹھمری، کتھک تے غزل دا سنجوک وی مقامیت دا حُسن بیان کریندے ڈسدن ونکی ڈیکھو:

"چھن چھن چھن، چھن، چھن، چھن چھن،
چھن۔ اُراب سجا ہتھ اُتو تے نال کھپا پیر اگو تے۔ ہتھ دی چبچی تے
ترے انگلیں ادھ گھلیاں، انوٹھا تے اوندے نال آلی انگل ہک ہے نال
ہک تھی تے نرت کرن۔ ارک تے مونڈھا برابر۔ اوبو سجا ہتھ نک دے
نال سارے ڈند موتیاں وانگر ڈسدے پنن اتے ہر ڈند وچوں کھل کھپا ہتھ
کنڈ پچھوں۔ سجا پیر پب تے گھری ہوا وچ، پیر وچ گھنگھرو الاوے
چھن، ول کھپا پیر چھ، ول سجا، ول ڈوبیں اگوں پچھوں نال نال
چھن۔ اوڈوں الاپ دھن دھن دھن، دھا دھا، دھن دھن دھن دھا۔ کتھک،
ٹھمری تے غزل دا سنجوک شہنشاہ بند، ظل الہی، عالم پناہ، جلال
الدین اکبر دا دربار، شکنتلا دا جودھا ٹھاٹھ، ہتھ چاوٹ ہک گالہ، انگل
انوٹھا رلاوٹ بئی گالہ، پیر چاوٹ وت بی گالہ، ان تے اُن تے ڈیکھن
ہک بیا مطلب، گھنگھرو دی چھن، ولا چھن، ولا چھن اصلوں ہک
بئی گالہ، بیا مطلب۔" (۱۲)

اے ناول ہک وسیع مطالعے دے بعد لکھیا گئے۔ ایندا اسلوب باقی سارے ناولیں توں نویکلا ہے جیڑھا سرائیکی ناول دے ارتقائی پندھ کوں مزید سوہٹا کریندا ڈسدے۔ ایں ناول وچ مقامیت دا اظہار اسمان تے رات دی روشنی اچ بکھدے تاریں وانگوں اُن گھٹ ہے۔ اے ناول مقامیت دے وجود وچوں نسر تے عالمی دُنیا دیاں حقیقتاں توڑیں رسائی حاصل کرٹ چاہندے۔ ایندے وچ اپنی اتے اوپری مقامیت دے کئی منظر نامے موجود ہن۔ نذیر لغاری ہوریں دا ناول "وساخ" مقامیت دے کئی پُکھاں کوں سوجھل کریندے اتے اُنہاں نال الیندے۔ دھرتی دی محبت تے سونہ سنچاٹ بخشش والے مقامی کرداریں نال الویندا اے ناول، مقامیت دے ہر پُکھ کوں بھر پور انداز نال بیان کریندے۔ "وساخ" لفظ ہی مقامیت دا ہک سوہٹا تے وڈا حوالہ ہے۔

۱۹۶۱ء توں ۲۰۲۲ء تئیں چھپن والے ۳۲ ناولیں وچ مقامیت دے اُن گھٹ پُکھ موجود ہن۔ جنہاں کوں ہر سرائیکی ناول نگار اپنی اپنی انداز اتے رنگ وچ بیان کرٹ دی تن ماری ہے۔ مقامیت ہک ایڈا درگھا موضوع ہے جیکر ایندا باریکی نال مطالعہ کیتا ونجے تاں سرائیکی زبان دے ہک ہک ناول تے مقامیت دے کئی کئی مقالے لکھیں ونج سگیندن۔ ایں مضمون وچ اسان

ناولیں وچوں مقامیت دے چند چوٹویں گُٹن بیان کیتن۔ ایندا علاوہ مقامیت دا ہک درگھا سمل سرائیکی ناولیں وچ موجود ہے۔

حوالہ جات:

- ۱۔ شاکر، امجد علی، پروفیسر، اردو ادب تاریخ و تنقید، عزیز پبلشرز، لاہور، ۱۹۹۷ء، ص: ۳۳۷
- ۲۔ ظفر لاشاری، نازو، سرائیکی انسٹیٹیوٹ آف لینگویج آرٹ اینڈ کلچر، احمد پور شرقیہ، ۲۰۲۲ء، ص: ۱۷
- ۳۔ ظفر لاشاری، نازو، بیان تھیل، ص: ۵۱
- ۴۔ ظفر لاشاری، پہاج، جھوک پبلشرز، ملتان، ۲۰۱۹ء، ص: ۲۳، ۲۴
- ۵۔ اسماعیل احمدائی، محمد، چھولیاں، سنگت پبلشرز، لاہور، ۱۹۸۳ء، ص: ۲۴
- ۶۔ اسلم انصاری، ڈاکٹر، بیڑی وچ دریا، لوک ریت پبلی کیشنز، ملتان، ۲۰۰۲ء، ص: ۳۶
- ۷۔ حبیب موبائے، اللہ لہیسی مونجھاں، عوام دوست فاؤنڈیشن، بہکر، ۲۰۱۰ء، ص: ۵۴
- ۸۔ سلیم شہزاد، گھاٹ، جھوک پبلشرز، ملتان، ۲۰۱۲ء، ص: ۷
- ۹۔ حفیظ خان، ادھ ادھورے لوک، ملتان انسٹی ٹیوٹ اینڈ پالیسی اینڈ ریسرچ، ملتان، ۲۰۱۸ء، ص: ۱۴۰
- ۱۰۔ رفعت عباس، لوٹ دا جیوٹ گھر، دستک پبلی کیشنز، ملتان، ۲۰۲۰ء، ص: ۹
- ۱۱۔ جاوید آصف، وستیر، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور، ۲۰۲۱ء، ص: ۷
- ۱۲۔ نذیر لغاری، وساخ، فکشن ہاؤس، لاہور، ۲۰۲۱ء، ص: ۵